

ТЕХНОЛОГІЇ ФУТУРРЕАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

У статті розглядаються три психологічні технології, які відрізняються від традиційних способів навчання тим, що вони орієнтуються на ситуації майбутнього часу. Одна з них вивчає цільову спрямованість особистості, друга досліджує відношення соціальних працівників до вищого почуття – любові, а третя – здібності до спілкування.

Ключові слова: футурреальна психологія, ситуаційний підхід, цільова спрямованість особистості, методика «Котра година?» та чинники любові.

В статье рассматриваются три психологические технологии, которые отличаются от традиционных способов обучения тем, что они ориентируются на ситуации будущего времени. Одна из них изучает целевую направленность личности, вторая исследует отношение социальных работников к высшему чувству – любви, а третья – способности к общению.

Ключевые слова: футурреальная психология, ситуационный подход, целевая направленность личности, методика «Который час?», факторы любви.

Three psychological technologies are examined in the article, which differ from the traditional methods of teaching that they are oriented on the situations of future time. One of them studies purpose orientation of personalities, the second investigates attitude of social workers toward higher sense – love, and the third – capacities for intercourse.

Key words: futurreal psychology, situational approach, having a special purpose orientation of personality, methods «what time is it?», factors of love.

Постановка проблеми. Технології у гуманітарних науках можна розглядати як методики, що спрямовані на вирішення практичних завдань. Психологічна наука має на озброєнні багато різноманітних методик, у тому числі й тестових, але їх більшість вивчає минулий досвід особистості. Разом з тим, підготовка майбутніх соціальних працівників спрямована на майбутній час. Тому ми пропонуємо інший підхід до формування майбутнього спеціаліста.

Аналіз досліджень та публікацій. Нами було зроблено спробу переглянути традиційні форми підготовки спеціаліста вказаного вище напрямку. Спираючись на ідеї гуманістичного підходу в психології [5; 6], і не лише в плані розкриття здібностей особи в перспективі її розвитку, ми зробили акцент на значущості майбутнього часу для неї взагалі. Нами було встановлено футурреальну функцію психіки, яка характеризується тим, що суб'єкт несвідомо або свідомо завжди орієнтується на майбутній час, виходячи з ситуації теперішнього часу [2]. Для підтвердження цієї функції нами було підтримано той напрям у психології, який розглядає ситуацію як одиницю

психіки [8]. У зв'язку з цим було розроблено методіку дослідження цільової спрямованості особистості, в якій цілі стали сполучною ланкою між ситуаціями теперішнього і майбутнього часу [2], але, з іншого боку, цілі завжди розглядаються як образи майбутніх результатів кінцевих дій. У теорії та практиці соціальної роботи є дещо подібне на ситуаційний підхід. С. Дойл [3] розглядає методи роботи з конкретними випадками.

Серед важливих питань підготовки майбутнього соціального працівника – формування у нього гуманного відношення до людей, до тварин, до світу взагалі [5; 7]. Сприяння розвитку гуманізму неможливо без звернення до теоретичних аспектів любові у всіх її проявах. Багатьма теоретиками любові – філософами, естетиками, педагогами, представниками морально-етичного підрозділу науки, сексологами та сексопатологами, а також письменниками та поетами, любов розглядається як почуття людини. Такої ж думки дотримуються і психологи, але відносять це почуття до категорії «вищих почуттів».

Більшість учених схиляються до формулювання визначень кохання та різноманітних варіантів

любові. У психологічній науці, окрім визначень, існує ще структурний підхід, де почуття розглядається як цілісне явище, що складається з декількох факторів. Первинно ці фактори були запропоновані у філософсько-релігійному контексті, де вказувалося на єдність духу, душі та тіла. Р. Стернберг [4, с. 699-700] пропонує такий склад факторів: рішення/обов'язок, інтимність та пристрась. Ми розглядаємо ці фактори у такій послідовності: повага, довіра та бажання.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з розуміння ситуації як одиниці психічної діяльності, ми усю життєдіяльність особи розглядаємо як послідовну зміну однієї ситуації іншою, і ситуації життя приходять з майбутнього через сьогодні та йдуть у минулий час. Ситуації складаються із зовнішніх і внутрішніх умов, і при цьому в кожній ситуації ставиться мета, яка досягається за допомогою свідомих дій. Такий стислий зміст ситуаційного підходу.

Тому у першій технології в інструкцію запропонованої нами «Методики дослідження цільової спрямованості особистості» були включені наступні вимоги. Протягом десяти хвилин людина повинна послідовно продовжити 20 речень, які починалися словами «Я хочу...». Ніяких умов більше не ставиться. Тому змістом речень могли бути різні за характером бажання, цілі тощо. Це вказує на те, що ця методика є проєктивною, а це значить, що людина може вільно висловлювати свої думки, за якими стояли цілі особистості. Таким чином, із ситуацій теперішнього часу суб'єкт переходить у ситуації майбутнього часу. Цим виправдовується назва футурреального підходу, а також майбутнє сприймається у реальному вимірі, і тому дуже рідко виникають бажання фантастичного замріяного характеру.

Після завершення роботи, коли був побудований перший список цілей, особам було запропоновано з іншого боку аркуша проставити навпроти кожної цілі її місце серед усіх 20-ти за критерієм її значимості для особистості. Тепер вже було необхідно оцінити кожну мету порівняно з іншими. Така оцінка вже вимагає усвідомлення суттєвих ознак кожної мети з різних точок зору. Наявність двох рядів цифр – першого спонтанного та несвідомого і другого свідомого – дозволяє вивчати взаємодію цих двох процесів.

На основі контент-аналізу змісту цілей були виявлені сім сфер особистості, до яких належали ці цілі. Це такі сфери: особистісна, інтимна, сімейна, дружня, навчально-виробнича, суспільна та самодіяльна. Зміст цілей цих семи сфер можна зрозуміти з їх назв. Тільки остання сфера потребує пояснень. Самодіяльну сферу треба розуміти в більш широкому сенсі, ніж зайняття художньою самодіяльністю. Під «самодіяльністю» в цьому контексті розуміється сфера самостійної діяльності, до

якої не належать види нормативних та формалізованих видів діяльності, таких як навчання, виробнича діяльність тощо. Самодіяльну сферу можна розглядати як ту, що пов'язана з розвитком здібностей, хобі, проведенням дозвілля тощо, що людина робить не за примусом, а за рахунок самостійного вибору.

На основі підрахунку кількості цілей, що входять у кожну з семи сфер, будується «профіль особистості», де відображається кількісний склад цілей у цих сферах. Такий склад сфер відображає індивідуальну характеристику особистості. Треба відзначити, що кількісні показники сфер дозволяють робити якісні висновки щодо провідних рис особистості. При порівняльному аналізі особистісних рис були встановлені такі залежності: в особистій, інтимній та дружній сферах провідними факторами особистості є шизоїдно-параноїдальні риси, а для сімейної, навчально-виробничої та суспільної сфер – іпохондро-емотивні. Осередом від цих двох угруповань знаходиться самодіяльна сфера. Розподіл цілей по сферах вказує на наявність горизонтальної структури цільової спрямованості особистості.

За допомогою того ж контент-аналізу та статистичних процедур було встановлено рівневу структуру особистості. Ці рівні відображають потрібнісно-мотиваційну структуру особистості. Таких рівнів встановлено три, що відображають позиції особистості. Перший рівень включає близькі за віддаленістю цілі, які вказують на задоволення біологічних та матеріальних потреб, меркантильно-утилітарну мотивацію, опору на процеси пам'яті, стереотипні та пристосувальні дії, емоції та темперамент. Для цього рівня характерна егоцентрична позиція.

До другого рівня належать середні цілі, зміст яких доповнюється вказівками на суттєві умови досягнення мети або морально-етичні оцінки. Провідними на цьому рівні є соціальні потреби та престижно-прагматична мотивація. Головним пізнавальним процесом цього рівня є мислення та усвідомлені дії, вольові процеси та характер. Позиція особистості – раціональна, а риси відображають підвищену активність і відсутність підвищень у показниках клінічних шкал Мінесотської багатофакторної анкети особистості.

Третій рівень особистості спирається на дальні цілі, змістом яких є загальнолюдські цінності, піклування про інших та процеси самовдосконалення та самоактуалізації. Провідними на цьому рівні є духовні потреби та внутрішня і творча мотивація, а пізнавальний процес – уява. Дії на цьому рівні творчі, які моделюють ситуації майбутнього часу. Позиція на цьому рівні альтруїстична, а риси – іпохондро-емотивні. Провідними станами є інтуїція та співпереживання.

Методика дослідження цільової спрямованості особистості також дозволяє оцінювати рівень її саморозвитку. За змістом цілей можна виявити наявність таких процесів: самореалізації, самовизначення, самовдосконалення та самоактуалізації. Ці чотири процеси відрізняються відповідними рисами та спираються на різні за віддаленістю цілі. Так, наприклад, цілі самовдосконалення та самоактуалізації спираються на дальні цілі. Разом з тим, треба відзначити, що риси процесу самоактуалізації відрізняються від рис особистості, для якої провідними є процеси самовдосконалення, тим, що у перших вище емоційна стабільність.

Несвідомо-свідомі відносини, про які було написано при співставленні першого списку та встановлення значимості цілей, пов'язано з тим, як реагують особи на рівень альтруїстичної позиції. Було встановлено чотири типи таких взаємодій. Якщо цілі альтруїстичної позиції у несвідомому списку та при виявленні їх значення знаходяться на вищому місті (найнижче середнє арифметичне), то така взаємодія є найкращою. Раціональний тип взаємодії характеризується тим, що у несвідомому списку альтруїстичний рівень знаходиться не на першому місті, але при усвідомленні цей рівень піднімається на вище місце. Якщо альтруїстична позиція в обох списках не піднімається до вищого місця, то це впертий тип взаємодій. Останній тип взаємовідносин – парадоксальний, коли у несвідомому списку альтруїстична позиція знаходиться на вищому місті, але при усвідомленні вона опускається донизу. Кожний тип має особистісні особливості.

Всі ці особливості особистості встановлені на матеріалі побудови цільової спрямованості, яка як технологічна методика дозволяє бачити орієнтування людини на майбутнє та відношення до саморозвитку. Ми виходимо з того, що краще корегувати цілі, ніж наслідки їх негативних вчинків.

Друга технологія була спрямована на виявлення особливостей сприйняття вищого почуття – любові майбутніми соціальними працівниками. Їм було запропоновано розташувати три вказані вище фактори (повага – П, довіра – Д та пристрасть – Пр) за значимістю для них, що вказує та те, як вони усвідомлюють це почуття. В дослідженні взяло участь 74 студенти різної статі. На класичний варіант послідовності факторів: П + Д + Пр вказали 43,24 відсотки студентів. Послідовності П + Пр + Д дотримувалися 8,10 %, Д + П + Пр – 22,98 %, Д + Пр + П – 6,75 %, Пр + П + Д – 1,35 та Пр + Д + П – 9,45 % студентів. Можна констатувати, що тільки один з десяти майбутніх соціальних працівників ставить на перше місце пристрасть.

З точки зору футурреальної психології, яка розробляється нами, людина свідомо чи несвідомо живе майбутнім часом, живе заради майбутнього,

але при цьому виходить із ситуацій теперішнього часу. Запропонований нами новий напрямок досліджень спирається на розуміння просторово-часового континууму психологічних ситуацій, так як ми розглядаємо ситуацію як одиницю психічної діяльності. При такому підході життєдіяльність людини взагалі можна розглядати як послідовну зміну ситуацій. Тому в розробленій нами методиці ставилися питання про те, як вони відносяться до стосунків у своїй майбутній сім'ї.

Серед інших ставилося таке запитання: «Ви сподіваєтесь прожити с однією людиною все життя?» На це питання 74,39 % відповіли позитивно. Можна умовно сказати, що у середньому сім з половиною студентів з десяти вірять у можливість прожити з однією людиною все життя та що у такому житті буде панувати любов та злагода. Відповіді на це питання свідчать також про те, що для юнацького віку, до якого належить студентство, характерне ідеалізоване уявлення про любов та життя взагалі.

У цьому контексті було наступне питання: «Якщо Ви дізнаєтеся у майбутньому, що Ваш чоловік Вам зраджує, Ви будете продовжувати кохати його та жити з ним?» Позитивно відповіли тільки 14,86 %, а інші – негативно. Наступне питання ще більше посилює вплив цих акцентів: «А якщо він буде продовжувати зраджувати Вам, Ви будете прощати йому це?» Тільки один із студентів відповів на це питання позитивно, та один відповів «Не знаю».

Всі ці відповіді ясно вказують на бачення почуття любові як ідеальне та позитивне відношення до майбутнього сімейного життя. З одного боку, таке ставлення до майбутнього часу має важливе значення, і треба цей оптимізм молоді підтримувати. З іншого боку, такий оптимізм при зустрічі з життєвими негараздами, від яких ніхто не застрахований, може бути для багатьох несподіванкою та мати значні негативні потрясіння нервової системи та емоційні зриви.

Тому футурреальна психологія спрямована не тільки на майбутнє взагалі, але й на реальне передбачення можливих наслідків вчинків конкретних людей. Дослідження типових ситуацій життєвого шляху людини, з якими може зустрітися кожен з молодих людей як у професійній діяльності, так і взагалі у всьому цілісному житті, сприйнятті. Особливо це стосується соціальних працівників, які безпосередньо будуть спілкуватися з тими, хто чекає від них допомоги.

Третя технологія пов'язана з моделюванням поведінки особи у певних умовах. Для цього була розроблена ситуативна гра, яка спрямована на те, що необхідно передбачати виникнення і розвиток кризових ситуацій, тобто з позиції футурреального підходу потрібно «заглядати в майбутнє». Цього можна досягти за рахунок програвання майбутніх

варіантів можливих ситуацій, у результаті чого можливо побачити результати своєї поведінки (правильну або неправильну постановку цілей) і зробити відповідно висновки.

Пропонований нами підхід освоєння ситуацій на основі футурреальної психології був апробований у процесі підготовки соціальних працівників кваліфікаційного рівня «бакалавр». Однією з головних особливостей підготовки цих фахівців є уміння знаходити спільну мову і підтримувати спілкування з різними групами клієнтів, у тому числі і групами ризику. Для визначення тенденцій і досвіду спілкування нами було створено футурреальну ситуаційну гру «Котра година»? Це одна з найбільш простих ситуацій для виникнення (початкова стадія) спілкування. Студентам було надано інструкцію, в якій вказувалося наступне: «вам назустріч йде молода симпатична людина протилежної статі, яка запитує у вас: «Котра година?»» Це початкова ситуація.

За інструкцією наші студенти могли відповідати, що хотіли, але бажано використовувати одну пропозицію – записи після поставленого інструкцією питання. Питання і відповіді в почерговій послідовності записувалися на окремому аркуші. Після кожного циклу «питання – відповідь» студенти здавали листок експериментаторові, який відповідав їм від імені уявної особи, і тепер вони знову могли відповідати або ставити питання відповідно до логіки діалогу, що розвивається.

В процесі діалогу були варіанти відповідей студентів, які підтримували розмову; йшли від взаємодії, придумуючи ввічливі версії зайнятості; особливі легенди; а також уникнення спілкування. В результаті такого спілкування усі випробовувані були розділені на п'ять груп:

1 група – активне спілкування – випробовувані підтримують контакт і пропонують варіанти продовження спілкування – піти до кафе, в парк тощо.

2 група – підтримка спілкування – не проявляють ініціативу, але підтримують контакт.

3 група – амбівалентна – спочатку вступають у контакт, а потім різко припиняють, без будь-яких або пояснень і не за логікою діалогу.

4 група – негативно ставляться до спілкування, прагнучи припинити діалог, але не роблять це грубо.

5 група – в діалог вступають, але його різко обривають.

Такий поділ на групи став можливим завдяки матеріалізованим формам вербальних дій у діалозі, за рахунок розподілу зовнішніх і внутрішніх умов ситуацій. Такий підхід дозволив чітко зафіксувати ті орієнтовні параметри діалогу, які впливали на вибір варіантів взаємодії і були ключовими або

поворотними пунктами в стратегіях спілкування. Їх вдалося зафіксувати, щоб потім використувати в коректувальній роботі.

Паралельно з проведенням гри здійснювалося психодіагностичне дослідження особових особливостей студентів. Для підвищення надійності результатів діагностичного дослідження 5 вказаних вище груп було об'єднано в дві великі групи. Першу групу склали представники перших двох груп з п'яти, які відрізнялися позитивним відношенням до процесу спілкування. До неї входили 19 чоловік. До другої великої групи входили представники трьох останніх груп (16 чол.), для яких характерний стиль неадекватного спілкування.

Діагностичне дослідження особових рис показало відмінність між цими двома групами на статистично достовірному рівні за критерієм Ст'юдента за такими чинниками. Представники першої великої групи, котрі виявили позитивне відношення до процесу спілкування, виявилися більш холеричними, але при цьому у них менш виражений чинник екстраверсії. Перша група перевершує другу також за чинниками інтернальності загальної і в досягненнях, і у представників цієї групи нижче рівень депресії. Ця група позитивного спілкування також відрізняється від другої групи тим, що меншою мірою фруструються на перешкодах, також критичніше відносяться у віктимній поведінці. Єдине, за чим друга група перевершує першу, – це за чинником креативності. Детальніше про цю технологію можна прочитати в роботі [1].

Висновки. На основі цих трьох технологій можна передбачати майбутню поведінку особистості та корегувати її. Моделювання майбутніх ситуацій дозволяє навчати людину передбачати свої дії в нових ситуаціях та робити висновки. Це надає можливість усвідомлювати суттєві ознаки ситуацій, знаходити помилки і виправляти їх. Таким чином, орієнтація на майбутнє значно розширює засоби формування та корегування поведінки особистості. З іншого боку, застосування трьох вищевказаних технологій позитивно впливає на підвищення ефективності навчального процесу при підготовці соціальних працівників. Застосування в усіх трьох технологія ситуаційного підходу дозволяє студентам послідовно відслідковувати процес діяльності соціального працівника та, найголовніше, у майбутньому самостійно будувати та відпрацювати ситуації в нових, несподіваних та кризових умовах. Формування нових ситуацій, а з ними і новий якостей людини – це процес творчий. Отже, нові технології дозволяють зазирнути у майбутнє та передбачити його на основі футурреальної психології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Я. В. Моделирование механизмов сплуквання майбутніх соціальних працівників / Я. В. Васильев // Наукові праці : Науково-методичний журнал. Вип. 165. Т. 177. Соціологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 105-108.
2. Васильев Я. В. Футурреальная психология личности / Я. В. Васильев.– Николаев : Илион, 2007. – 518 с.
3. Дойл С. Работа с конкретными случаями / С. Дойл // У. Лоренц «Социальная работа в изменяющейся Европе». – К., 1997. – С. 177-191.
4. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2001. – 992 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2003. – 325 с.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 425 с.
7. Маслоу А. Самоактуализация/ А. Маслоу // Психология личности. Тексты. – М. : МГУ, 1982. – С. 108-117.
8. Филиппов С. В. Ситуация как элемент психологического тезауруса / С. В. Филиппов, С. В. Ковалев // Психология социальных ситуаций. – СПб. : Питер, 2001. – С. 119-132.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., проф.;
Осипов А. О., д.філос.н., проф.;

© Васильев Я. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії: 30.03.2012 р.

ВАСИЛЬЄВ Ярослав Васильович – кандидат психологічних наук, завідувач кафедри соціальної роботи, психології та педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).

Коло наукових інтересів: технології футурреальної психології особистості у соціальній роботі.